

RÓNA PÉTER

A KÖZGAZDASÁGTAN ELMÉLETI GYÖKEREIRŐL

Arisztotelész és az őt követő Aquinói Szent Tamás a közgazdaságtant egy sajátos tudásformának minősítette, aminek természete gyökeresen eltér az elméleti tudományoktól, mint a természettudománytól, vagy a matematikától. Ezzel szemben a modern közgazdaságtan a gazdasági jelenségekben olyan törvényszerűségeket vél felfedezni, amelyek tulajdonságai nagyjából azonosak a természettudomány törvényeivel. A tanulmány a modern közgazdaságtan filozófiai alapjait – szemben az arisztotelészi-aquinói episztemológiával – elégtelennek találja, mert az nem a valóságot, hanem egy matematikai eszközökkel felépített, a célra szerkesztett, szimulált világot ábrázol. Helyette a tanulmány – visszatérve a klasszikusokhoz – egy, az értékformálás tulajdonságaira épített módszertan kidolgozását helyezi kilátásba.

Bár a közgazdaságtan számos paradigmaváltáson esett át történelme során, a távolság az elméleti alapok, az azokra épített hipotézisek és az empirikus eredmények között – a kétségtelen részleges eredmények ellenére – nem csökkent, összességében sem értelmező, sem prediktív képessége nem gyarapodott. A tanulmány, a teljesség igénye nélkül, a közgazdaságtan tárgyának időről időre kijelölt jelenségek és leírások, valamint a leírások elemzésénél alkalmazott fogalmak elégségességét vizsgálja. Mi a közgazdaságtan tárgya? Mi a tárgy elégséges leírásának módszere? Miért olyan nehéz magát a tárgyat behatárolni?

Annak ellenére, hogy – szöges ellentétben a természettudományokkal [Henry 1998] – a közgazdaságtannak nincs, és valójában sohasem volt általánosan elfogadott tárgya, az elmúlt közel másfél évszázad szakirodalma szerint vannak olyan alaptörvényei, amelyek tulajdonságai egyenértékűek a természettudomány törvényeivel. Az állítást a természettudománytól kölcsönként leírási módszerek lennének hivatottak alátámasztani. De mi szentesíti a leírás valóságtartalmát, illetve a tárgy meghatározását? Egyáltalán hogyan lehetne a közgazdaságtan tárgyát behatárolni anélkül, hogy a tárgyat alkotó jelenségek és folyamatok természetét sértenénk? Ha pedig nem lehet, milyen törvényszerűségeket lehet megfogalmazni egy olyan tárgyra vonatkozólag, ami behatárolhatatlan?

Mi a közgazdaságtan tárgya? *Arisztotelész* szerint a tárgy a csereérték, illetve a csere- és használati érték közötti arányosság felmérése – azaz hogyan biztosítható a méltányosság, az igazságosság és az egyenértékűség a cserében –, aminek megfejtése hat, a gyakorlatban is tapasztalható kérdésre bontható:

1. Mi az, ami egyenértékbe kerül a csere következtében?
2. Mi az összemérhető (*szummetra*) két tárgy között?
3. Hogyan lehet az összemérhetőséget mérni?
4. Mi a mérés egysége?
5. Mi tartja össze a cserét?

6. Mi tartja össze (*szunekhei*) a *polist*, azaz a csere színhelyét (modernebb értelemben a piacot)? [Arisztotelész, NE 5 Könyv 5; 1133a10–11; 1133b26–8; 1133b6–10; 1133a25; Pol. 1]

Összességében tehát, Arisztotelész számára a közgazdaságtan négy fogalomra épül: egyenértékűség, összemérhetőség, a mérés egysége és a cserefolyamat összetartása [Meikle 1995]. Mire elérkezünk *Lionel Robbinshoz* a múlt század harmincas éveiben, a közgazdaságtan „a szinte egyetemes érvényességű tudomány (aminek tárgya) a korlátozott források felhasználásának kiválasztása az adott cél tükrében”, azaz nyoma sincs az arisztotelészi fogalmak világának. [Robbins 1932:16]

Százötven évvel korábban még világosan kitapintható a sztoikusok hatása a klasszikus közgazdaságtan tárgyának megfogalmazásában. *Adam Smith* nagy műve szerint a közgazdaságtan tárgya a vagyon eredete és létrejöttének okozata, [Smith 1776] de egy fél évszázaddal később *Ricardo* ezt már vitatja *Malthus*nak írt levelében. Szerinte, a közgazdaságtan tárgya „azok a törvények, amelyek meghatározzák a kibocsátás felosztását azon osztályok között, amelyek közreműködtek annak létrehozatalában” [Ricardo 1951: VIII, 278–9]. *Marshall* 1890-ben kiadott korszakalkotó művének első mondatában, de a mű egészében is még érezhető az arisztotelészi praktikus és elméleti tudás megkülönböztetésének jelentősége. Szerinte „a közgazdaságtan az emberiség mindennapi életének tanulmányozása; vizsgálja az egyén és a társadalom tevékenységének azon részét, ami legszorosabban fűződik a jóléthez szükséges anyagiak előállításához és azok felhasználásához” [Marshall 2009]. *Keynes* a tárgy természetét bizonytalannak minősíti, mert az az emberi indíttatásokat, várakozásokat, bizonytalanságokat és értékeket érinti. Egy fontos mondatában figyelmeztet: „Állandóan résen kell lenni azért, hogy ne tekintsük az anyagot se változatlanoknak, se homogénnek” [Keynes 1938]. Egy pillanatra úgy tűnik, hogy vele visszatérhetünk azoknak a bizonytalanságoknak a vizsgálatához, amelyeket Arisztotelész feltárt, de a közgazdaságtan még egy ideig nem él a felkínált lehetőséggel. Talán a tévutat választotta? Mégis volt valami fontos Arisztotelész és *Aquinói Szent Tamás* episztemológiájában, Marshall és Keynes aggódó látomásában?

A tárgy meghatározását körülvevő bizonytalanságok ellenére, a XIX. század közepére a közgazdaságtan kiemelkedő művelői szerint tárgyak törvényszerűségeinek fő tulajdonságai azonosak a természettudomány törvényszerűségeinek jellegzetességeivel. Ahhoz, hogy e törvényeket felfedezhessük és megérthessük, az kell, hogy a gazdasági jelenségek leírását mentesítsük a szubjektív, az ún. *normatív tényezőktől*, kiemelten az erkölcsi jellegű elemektől, mert azoknak nincs tudományosan bizonyítható valóságtartalmuk. Bár léteznek, szerepük „zavaró” jellegű, azaz elhomályosítják az objektív alapon meghatározható törvényszerűségeket. Lehet, hogy a gazdasági folyamatok igazságtalanok és erkölcstelenek, de a közgazdásznak nem dolga ezzel törődni, hiszen a közgazdaságtan egy tudomány, az igazságtalanság és erkölcstelenség pedig a tudományon kívül álló szubjektív értékrend világába tartozik. Az a mintegy százötven év, ami 1835-től 1985-ig terjed, a tudomány egységesítésének kísérletéről szól, arról, hogy a jelenségekben rejlő törvényszerűségek felderítéséhez szükséges módszerek azonos alapokra épülhetnek a tudomány legkülönbözőbb ágazatai esetében. A tudomány – így az elmélet – azzal foglalkozik, ami van, és nem azzal, aminek lenni kellene. Ezért „minden elméleti tudomány ugyanazt a

módszert használja, legyen az természettudomány, vagy a társadalomtudomány valamelyik ágazata” [Popper 1992].

Az elmélet, az egész kísérlet, a tények és értékek szembeállításán alapul. De, mint látni fogjuk, a „tények” és „értékek” szétválasztása, majd egymással való szembeállítása a „tények” egy önkényes meghatározására épül, ami csak egy szimulált, helyettesített valóságban lehetséges, mert minden tény értékítélettel van ötvözve. De a valóság ilyen felfogása egyáltalán nem relativista. A nézőpont ugyanis nem egyéni, hanem közösségi jellegű, azaz a tény megfogalmazásában olyan érték kerül alkalmazásra, ami általános, „empirikusan egyetemes” és társadalmilag elfogadott értéknek tekinthető [Heller 1988:9]. Szöges ellentétben a mai közgazdaságtan állításával, miszerint az „értékek” a „tényeket” zavaró tényezők, éppen a gazdasági jelenség értéktartalma az, ami a jelenséget érthetővé, tette alkalmas egységgé teszi. Közben a múlt század második felében – első sorban *Heisenberg* hatására – a természettudományok elkezdik feldolgozni a tény/érték dichotómia összeomlásának következményeit, felismerik a nézőpont jelentőségét, mint magának a jelenségnek részét, a közgazdaságtan továbbra is görcsösen ragaszkodik korábban kidolgozott „objektív”, valójában newtoni mechanikus, determinista és reduktivista módszeréhez.

A kísérlet közgazdaságtani változata *John Stuart Mill* 1836-ban megjelent gyakran idézett tanulmányára támaszkodik, amelyben először jelenik meg a „homo oeconomicus” fogalma [Mill 1967]. Mill elsőként állítja, hogy a közgazdaságtan nem érdekelt az egész embert bevállalni, hanem elvonja, kiemeli azokat az emberi indítatásokat, amelyek gazdasági jellegűek – ilyen a vagyon felhalmozása iránti törekvés, későbbi megfogalmazásban az önzés –, és elválasztja azokat olyan indítatásoktól, hajlamoktól és szokásoktól, amelyek nem ilyenek, vagy amelyek ezekkel egyenesen ellentétesek, mint pl. az együttérzés. Az utóbbiakat „zavaró tényezőknek” (disturbing causes) titulálja, és leszögezi, hogy ha az *a priori* alapon megfogalmazott hipotézis nem a várt következménnyel jár, az eltérés okát a zavaró tényezők hatásában kell keresni. Kijelenti, hogy a közgazdaságtan egy „absztrakt tudomány”, amelynek módszere *a priori* jellegű, azaz elemzéseinek, következtetéseinek kiinduló pontja egy vagy több „feltételezett hipotézis”. Ezek az *a priori* alapon felállított hipotézisek sem nem bizonyíthatók, sem nem cáfolhatók. A látszólagos cáfolat csalóka, mert a cáfolat nem a hipotézis hiányosságából, hanem a zavaró tényezőkből ered. A közgazdaságtan újdonsült protagonistája tehát gyökeresen eltér Adam Smith, *Condorcet* vagy *Hutchison* emberképétől. Az utóbbi három ragaszkodik az egész emberhez, mint a közgazdaságtan alanyához. Smith kétségtelenül a kocsmásos érdekéről beszél, amikor híres idézetében azt írja, hogy vacsoránkat nem jótékonyágának, hanem érdekei érvényesítésének köszönhetjük, de – ellentétben a XX. század közgazdászainak értelmezésével, ami már a Mill által szétszedett ember alapján fogalmazódik –, Smith *önérdek* fogalma nem csak a hasznúzésről, hanem a becsületről, társadalmi elismerésről, összességében az erkölcsös életről szól [Winch 1978: 167–8]. Smith kifejezetten azonos szintre teszi az erkölcsi és a kereskedelmi döntéseket, hiszen szerinte mindkettő az ész és az érzelem gyermeke. [Rothschild 2001:25–27]. Mill-lel azonban elkezdődik az ember szétszedése, tulajdonságainak, hajlamainak nem csak szétválasztása, hanem azok elvont, fogalmi szintre való emelése. Mill hátat fordít Arisztotelésznek, és elköveti Aquinói Szent

Tamás által Platónnak tulajdonított hibát, azt, hogy az érzékekkel szerzett élményből egy vagy több elvont, absztrakt fogalmi kivonatot kovácsol, majd – és itt a baj – az így megalkotott fogalomnak az élménytől független, különálló valóságot tulajdonít. [Aquinoi Szt. Tamás QDV:3]. Létrejön a „hasznosság”, majd a „marginális hasznosság” fogalma, amit állítólag számszerűsíteni lehet. A műveletnek óriási jelentősége van a modern közgazdaságtanban, mert ennek segítségével lehet az egyébként matematikailag nem leképezhető jelenséget „matematizálni”, azaz azt egy számmal vagy matematikai jellel képviseltetni, és az így leképzett jelenséget a matematika deduktív szerkezetébe illeszteni. A tudományt eluralja, majd mintegy 150 éven át uralja az a Mill-féle tézis, miszerint „A politikai közgazdaságtan következtetései, mint a geometriában [...] csak absztrakt értelemben igazak, azaz csak bizonyos feltételezések alapján bizonyíthatóak igaznak” [Mill 1967 IV 325–8]. Az ember szétszedését Mill második axiómája teszi teljessé, ami szerint, amikor egy adott jelenség számos tényező együttes hatásának következménye, a tényezőket külön-külön kell tanulmányozni és mérni, miután azokat megtisztítottuk a nem gazdasági jellegű indíttatásoktól ahhoz, hogy bemérhessük az így elkülönített tényezők erejét és hatását. Az összehatás pedig a tényezők egyéni hatásának összeadásából nyerhető ki. Minden így tanulmányozott tényezőnek csak egy célja, egy indíttatása lehet, amelyből kizártunk minden „zavaró” elemet, azaz mindent, ami nem szolgálja a hipotézisben kijelölt egyedüli célt. Mill itt összegezett mechanikus, determinista módszertana egyébként szöges ellentétben áll máshol tanúsított mélyes pluralista humanizmusával, de jól mutatja a newtoni fizika ellenállhatatlan presztízisének hatását. [Feyerabend 2010].

A Mill-féle antirealista axióma az évek során a feltételezések elszaporodásához és életszerűségük elapadásához, de ami még ennél is fontosabb, a jelenség önkényes szabásához és átszabásához vezetett. Miért minősül „ténynek” az elkülönített, minden értéktől megtisztított tényező, hiszen éppen a megtisztítás emeli a „tényt” arra a metafizikai szintre, aminek létezését *Hume* és logiko-pozitivisták követői tagadnak. [Putnam 2002; Putnam 2012]. A szellemi tudományok („moral sciences”) esetében a tény meghatározásának kérdése fokozott veszélyekkel jár, mert a természettudomány testet öltő („korporeális”) tárgyával szemben, a szellemi tudományok – így a közgazdaságtan – tárgya javarészt inkorporeális. Ha a víz meghatározható fizikai tulajdonságai alapján, milyen fizikai tulajdonságot vehetünk figyelembe a befektetői bizalom meghatározásánál? [Medawar 1984]. Amennyiben pedig a korporeális és az inkorporeális valóság tulajdonságai eltérő neműek, szinte minden, ideértve az ok-okozati összefüggések szerkezetét, eltérően működik, a természettudománytól kölcsönvett fogalmak és módszerek sikertelennek bizonyulnak.¹ A tények önkényes szabásának lehetőségével szabad lett az út a modern közgazdaságtan alapaxiómájához, miszerint az ember gazdasági viselkedésének kizárólagos indíttatása az önzés, racionális viselkedésének egyedüli mércéje a hasznosság maximalizálása. Az így nyert kátyúmentes sugárút ára ugyanakkor az ember lényének meghazudtolása. Mi az alapja az „önzés” és a „hasznosság” elkülönítésének pl. a jó hírnévtől,

¹ Hume szerint a „tény” az, ami az érzékek valamelyikével tapasztalható („sense impression”). Ebben az értelemben a gazdasági adatok és tények túlnyomó része nem tekinthető „ténynek”. Melyek lennének azok a számszerűsített változók, amelyek az érzékek valamelyikével lennének tapasztalhatók?

mint indíttatástól? Mitől „tény” az egyik és „érték” a másik, és milyen torzítások szükségesek ahhoz, hogy az önzés vagy a hasznosság fogalma matematizálható „ténnyé” váljon?

Vége az arisztotelészi, a sztoikus filozófia, kiemelten *Seneca*, Aquinói Szent Tamás és Adam Smith emberképének, ahol az emberi cselekedet mindig valami olyan vegyület (szuntheton)², amelynek a szétbogozására tett bármiféle kísérlet a vegyület tulajdonságának elkerülhetetlen felszámolásával, de legalábbis érdemi csorbulásával jár [Arisztotelész Pol. 1276b6 f]. Mill-lel a közgazdaságtan hátat fordít annak a kérdésnek, amely Arisztotelész egész elemzését fűtötte: mitől igazságos és arányos egy adott csere? Megszületik a tény/érték dualitás az idő előrehaladtával egyre harsányabban megfogalmazott szembeállítás, és elmarad az igazságosság és arányosság igénye. Persze Mill módszertana erényekkel is rendelkezik. Az elvont, számszerűsített tényezők, a hozzájuk fűződő feltételezések – a modern közgazdaságtan mindent elkísérő *ceteris paribus* fenntartása mellett is – gyakran képesek megvilágítani fontos összefüggéseket. De a megvilágítás nem a jelenségben rejlő törvényszerűség felszínre hozatalát, hanem a kusza jelenség értelmezéséhez szükséges rendcsinálást szolgálja. Talán egy példa megvilágítja a kettő közötti – először *Kant* által leírt – különbséget.

Minden elsőéves közgazdaságtan tankönyv tartalmazza a képletet, miszerint

$$O = f(L, C)$$

ahol *O* a kibocsátás, *L* a munka mennyisége, és *C* a tőke mennyisége. A munka és a tőke összjátékának nyilvánvalóan meghatározó szerepe van a kibocsátás mennyiségében, a képlet tehát kétség kívül rávilágít egy fontos összefüggésre. De milyen mérőegységgel és milyen időben mérjük a „munkát” és a „tőkét”? Amennyiben a munka mennyisége azonos a munka árával a termelési ciklus alatt – ez persze egy csúsztatás, mert a két érték nem azonos – feltehetőleg a tőke árát is az azonos időszakban kell számítani. De ez mi? Hogyan mérhető ez az összeg? Hogyan állapítjuk meg a tőke mennyiségét, amire az árat vetítjük? Az eredeti tőkejegyzés nem lehet irányadó, hiszen azóta sok minden történt. Egyáltalán mi lenne a tőke olyan megfogalmazása, ami annak számszerű leképezését lehetővé tenné? Ilyen számot empirikusan bizonyítható alapon nem lehet beszerezni. A közgazdaságtan ekkor, bevetve legfontosabb fegyverét, a *ceteris paribus* klauzulát, egy sor feltételezésbe bocsátkozik, azért, hogy a tőke „árát” kikalapácsolhassa [Robinson 1951]. Bár az összefüggés a tőke és a munka között fontos, a képletnek nincs empirikus valóságtartalma, azaz a számítás a valóságban nem végezhető el. A közgazdaságtan jellegzetessége a természettudományokkal szemben a mérőegység és a mérési módszer megnevezésének mellőzése, annak ellenére, hogy a mérés perdöntő jelentősége már Arisztotelésznél is kiemelkedő jelentőséggel bír. A közgazdaságtannal foglalkozó folyóiratok manapság ragyogóbbnál ragyogóbb matematikai mutatókat tartalmaznak, és tényleg rámutatnak fontos összefüggésekre, de arról, hogy a változókat a valóságban honnan lehetne beszerezni, szó sem esik, mint ahogy arról sem, hogy a változók mate-

2 A szuntheton [lásd Pol. 1276b6] egy olyan, a természet által formált vegyület, amelyik képes a növekedésre.

matikai leképezését milyen módszerrel – elsősorban milyen mérési egység használatával – érte el a szerző.

A fentiekben felvázolt elmélet alapvető törést, vagy ha úgy tetszik, paradigmaváltást jelentett a nyugati erkölcsstanban és társadalomtudományban. Elkezdődik, *Michel Foucault* metaforájával élve „az ember elmosódása, mint a tengerparti homokba rajzolt kép”, és helyébe lép a modellezett, külön-külön előállított részegységekből szintetizált egyén, akinek részegységei módosíthatóak, esetekben egyenesen lecserélhetőek. Mindez azonban – mint Foucault mindhárom nagy *episteme*-váltása – nem lassan, hanem nagyon is hirtelen történik [Foucault 1966].³

A gazdasági jelenségek összehasonlíthatatlanságát először Arisztotelész írta le a *Nikomakhoszi Etika* ötödik könyvében. A mai napig fennálló értelmezéssel és véleménnyel ellentétben [Finlay 1970; Soudek 1952] – miszerint Arisztotelész teljes munkásságának ez a leggyengébb, legsikertelenebb része –, egyetértve *Scott Meikle* tanulmányával úgy vélem, hogy az ott feltárt problémák a közgazdasági jelenségek legalapvetőbb jellegzetességeire vetnek fényt [Meikle 1995]. A kiindulópont a gazdasági értéket hordozó tárgy egyszerre kétféle, gyakran szembetűnően eltérő értéke. Az egyik a használati érték, a másik a csereérték. A kétféle érték együttes, mondhatnánk hyposztatikus jelenléte egyazon tárgyban Arisztotelész nagy, és teljes mértékben eredeti felfedezése. Arisztotelész keresi, de nem találja az átmenetet a kettő között – ezért minősítik oly sokan az *Etika* V. könyvét sikertelennek – amiből két, a saját filozófiája számára is alapvető jelentőségű következtetésre jut. Az első az, hogy a gazdasági jelenségek összemérhetetlenek, nem rendelkeznek olyan közös nevezővel, amelynek segítségével – mai fogalmat használva – azok egy lineáris rendszerbe lennének rendezhetők. Az összemérhetőség (summetra) csak egy azonos mértékegységgel mérhető közös tulajdonság esetében létezhet. A csereérték esetében két olyan tárgy kerül ugyanakkor cserére, amely nem rendelkezik közös, azonos egységben mérhető tulajdonsággal [Arisztotelész Pol. 1.8–10]. A XVIII–XIX. század utilitarista gondolkodói, kezdve Hume-mal és folytatva Mill-lel, az áthidaló megoldást a hasznosságban, illetve a pénzben, mint az egységes mérés lehetőségét megteremtő eszközben látták [Hume 1946; Mill ibid.]. A tulajdonságot áthelyezték a tárgyból a tárgynak tulajdonságot tulajdonító felhasználóba/cserélőbe. Itt persze a tény/érték szembeállítására még az utilitáris rendszerben is azonnal bukik, hiszen Mill hasznosságfogalma csak a tárgy és a neki tulajdonított tulajdonság, azaz érték ötvözésével jön létre. Elméletük szerint a csere az azonos hasznosság (utility) alapján egyenlítődik ki, amit a cserében szereplő pénz mennyisége mér. A hasznosság⁴ mértékét a szükségesség, a modern közgazdaságtanban a kereslet határozza meg, mércéje a pénz. Arisztotelész szemszögéből nézve ez ugyanakkor egy csúsztatás. A *kreia* helyes fordítása nem *kereslet*, hanem *igény*. A pénz, mint mérőegység nem tud mérni egymástól eltérő tulajdonságokat, mert a mérési eszköz nem hoz létre tulajdonságot a mért tárgyban, az igény pedig nem mérőegység, mert

3 A mű címében rejlő korporeális/inkorporeális kettősség kibontatlanul marad.

4 Az évszázadok folyamán szinte kibogozhatatlan zűrzavar rakódott rá a „kereslet” (demand), „szükséglet”, „igény” (requirement, need) és „hasznosság” (utility) fogalmaira. Az arisztotelészi *kreia* nem felel meg a modern közgazdaságtanban használt fogalmak egyikének sem, de nagyon közel van a magyarban használt „igény” jelentéséhez.

a hasznosság nem a tárgy, hanem a tárgyat használó véleményének tulajdonsága [Arisztotelész N.E. 1133b23–8]. Egyenlőség a cserélt tárgyak között tehát nem jöhet létre, bár Arisztotelész elismeri, hogy a *kreia* gyakorlati értelemben létrehoz valami-féle „elégéses” (hikanosz) arányviszonyt (szummetra) [Arisztotelész 1133b19–20]. Terjedelmi korlát miatt nem térünk ki *Menger*, *Böhm-Bawerk* és *Soudek* alapvetően téves értelmezésére, miszerint a *kreia* lenne az összemérhetőséget létrehozó híd, de nem is kell, mert Arisztotelész szó szerint ennek az ellenkezőjét állítja [Arisztotelész 1133b18–20]. Arisztotelész feladja a küzdelmet, és a rá jellemző könyörtelen őszinteséggel bevallja, hogy nem tudja, miből áll a csereérték. Pedig, mint látni fogjuk, közel volt a megoldáshoz.⁵

A romok helyét elfoglalja Arisztotelész második nagy felfedezése, az elméleti és a gyakorlati tudás (episzteme) szétválasztása. Az első jellegzetessége a belső konzisztencia, aminek segítségével általános, tértől és időtől független megállapítások lehetségesek. A második a gyakorlatban szerzett tapasztalatokra épül, és mint olyan, nem homogén, nem jellegzetessége a logikai következetesség. Sőt, miközben az első fő célja a rendszerépítés, a gyakorlati tudás, az élet adta problémák és ellentmondások feloldására összpontosít, Szókratész „hogyan kell élni?” kérdésére keresi a választ [Putnam 2010:5]. Legfőbb formája az etika, aminek nem más a tárgya, mint az egymásba ütköző tények és értékek rendezése, a tények és értékek közötti *választás* problematikája. Szemben a modern közgazdaságtan hamis harmóniájával – amely valamiféle equilibrium kialakulását véli felfedezni az egymásnak szegülő erők között –, a közgazdaság tanulmányozása éppen azért nem az elméleti, hanem a gyakorlati tudás világába tartozik, éppen azért az etika része, mert elemei összemérhetetlenek, vélt folyamatossága valójában a szakaszos jelenségek előreláthatatlan egymást követése. Jelenségei tényleges történelmi jelenségek, amelyeknek értéktartalma kivétel nélkül minden esetben elkerülhetetlen, éppúgy, mint a hozzá kapcsolódó öröm vagy kudarc élménye. Itt látható a szoros összefüggés az arisztotelészi etika és a görög tragédia szerkezete között. A tragikus választás az utóbbiban abban rejlik, hogy az adott körülmények között a legjobb megoldás is etikátlan. Agamemnon megöli lányát, hogy a hajók újra elindulhassanak. Bár mindenki, lánya is elpusztulna, ha ezt nem teszi, lánya lemészárlása mégis bűn [Nussbaum 2012]. A Pareto-optimum a tragikus vagy kikényszerített hibás választás lehetőségét kizárja, a választás kritériumát egyetlen tényezőre szorítja, így a választás erkölcsi tartalma, a kritériumok ütközése elvész.

A modern vonulat mögött – a fentiekben leírtakkal ellentétben – a XIX. és a XX. század első felében uralkodó filozófiának és tudománynak két jellegzetes intuíciója található. Az egyik szerint a természet egységes, jelenségei lineárisan leképezhetők. A másik szerint a tények nem csak élesen és hermetikusan elválaszthatók az értékektől, hanem a tényekkel ellentétes kettősséget képeznek. Az előbbi rendelkezik ésszel felfogható (ún. cognitive) tartalommal, az utóbbi nem. A „tény” alkalmas

⁵ Arisztotelész talán egyetlen következetes követője a XIX. században *Marx Károly* volt, aki felismerte az érték meghatározásában rejlő, Arisztotelész által feltárt probléma jelentőségét, és felfogta a kereslet fogalmának ebből fakadó bizonytalanságát, mérésének megbízhatatlanságát. Marx fenntartja a használati érték és a csereérték áthidalhatatlan különbségét, és a különbségre építi a politikai közgazdaságtan kritikáját. [A *Tőke* I. 3 és 4 fejezet.]

az „objektív” leírásra és azonosításra, az „érték” azonban pusztán szubjektív, amiért leírása is csak szubjektív tartalommal rendelkezhet. Mint ahogy az a tudomány történelmében oly gyakran előfordul, a fentiekben leírtak szinte egyszerre, de egymástól függetlenül alakultak ki 1870 és 1872 között, köszönet *Wicksell* (Svédország), *Walras* (Franciaország), *Menger* (Ausztria) és *Jevons* (Anglia) munkásságának. Az általuk megalapított ún. *marginalista iskola* szerint a tudományos vizsgálatra érdemes jelenségből nem csak kihámozható annak adattartalma – éppen azért lehet a jelenség egyáltalán a tudomány tárgya, mert rendelkezik ilyen adattartalommal –, hanem a jelenség kizárólag az így kihámozott adattartalom alapján értelmezhető. Ami a jelenségből, *Hausman* szavaival élve, „nem kalapácsolható számszerűsíthető adattá”, kihullik az elemzésből [Hausman 1992].

A marginalista iskola létrejötte a közgazdaságtan történelmének legalapvetőbb paradigmaváltása volt, hiszen az addigi elméletek egészen más alapokra, az érték elemzésére épültek. Adam Smith híres műve, *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, a vagyon, tehát az érték természetét és felhalmozódásának okait elemzi, azt, hogy mitől és mennyiben lehet értékhorozó egy termék, szolgáltatás vagy vagyontárgy. Smith talán legfontosabb felismerése az, hogy az érték kialakítása a társadalmi párbeszéd gyümölcse. Mint ahogy írja, „egy shilling felajánlása nem más, mint egy felszólítás a párbeszédre” [Smith 1776]. Bár a közgazdaságtan legnagyobbjai, akik mélységében is ismerték Smith minden írását – Marshall, Keynes, *Káldor Miklós* és *Joan Robinson* –, a marginalisták „pozitív” azaz a térhez és időhöz kötődő elemeket kizáró közgazdaságtanát fenntartással fogadták, a marginalisták az ezredforduló után újabb hátszelet kaptak az ún. *bécsi iskola*, a logiko-pozitivistá filozófia létrejöttével [Káldor 1934].⁶ Visszaszorul a *cambridge-i iskola* Marshalltól Robinsonig terjedő figyelmeztetése, miszerint a történelmi időt nem lehet matematikai eszközökkel leképezni, és a tudományt eluralja az egyetemes törvényszerűségek felfedezésébe vetett hit [Káldor 1972]. A tény/érték kettősség szembeállítását egyébként izgalmas történelmének további követése helyett, nézzük meg közelebbről a szembeállítás alapjait.

Hume óta a filozófia irodalmában a kettősség kedvenc példapárja „a macska a szőnyegen található” és „a gyilkolás elítélendő”. Állítólag az első empirikus alapon ellenőrizhető, a második nem. Történelmileg jó sok időbe telt, amíg a filozófia rájött, hogy a pár szembeállításának alapja nem az érték fogalmának szubjektivitása, hanem a tény – ebben a szembeállításban – valójában metafizikai fogalma körül forog. Egyrészt, a tényállítás rendre nemcsak a pusztá tény, hanem a tényközlés célját is magában rejti, a célt pedig elkerülhetetlenül valamiféle értékítélet alapján választották ki. A macska fellelhetőségének ténye tehát egyidejűleg egy sor más tény, és ami ennél még fontosabb, értékítéletet is közvetít, mint pl. azt, hogy nagy baj, hogy a macska a szőnyegen van, mert aki rátalált, közismerten allergiás a macskaszőrre. Amennyiben pedig az állítás nem rendelkezik ilyen tartalommal, azaz arisztotelészi értelemben nincs célja (telos), értelme sincs. A mondat tehát lehet egy felkiáltás is, aminek mon-

⁶ *Pace* Schumpeter, aki szerint „The Wealth of Nations does not contain a single analytic idea, principle or method...” Csakhogy 1776-ban az „analytic idea, principle or method” a schumpeteri értelemben még ismeretlen volt, mert az a tény/érték szembeállítás. Ami az analitikus filozófia alapköve, csak mintegy ötven évvel később kezdett kialakulni [Schumpeter 1954].

danivalója nem csak a pusztán tény, hogy hol a macska, hanem a macska elhelyezkedéséből fakadó veszélyekre való felhívás is. Ebben az értelemben a mondat nem válik hamissá még akkor sem, ha a macska időközben áthelyezte magát a szőnyeg mellé, hiszen az allergiás roham veszélye nem változott. Másrészt a tény megfogalmazása rendre szelektív, a szelektálás pedig szintén valamiféle értékítélet alapján történik. Az állítás, miszerint „Dávid szobrát Michelangelo készítette”, nem említi a szerzőket, a márványt, a segédek vagy a megrendelőt stb., a renaissance kulturális forradalmáról nem is beszélve, akik és amik nélkül nem lett volna Dávid-szobor [Sen 1978]. Az állított tény valóságtartalmát tehát nem lehet megállapítani az állítást körülvevő értékítéletek ismerete nélkül, mert az értékítélet választja ki az állított tény a sok tény közül és helyezi azt a figyelem középpontjába.

A modern közgazdaságtan radikálisan írja át magukat a jelenségeket, és a tény/érték téves szembeállításának segítségével iktatja ki belőlük értékhorozó tulajdonságaikat annak érdekében, hogy a gazdasági jelenségek egy egységes, „objektív” rendszerbe legyenek rendelve, hogy a látszólagos kuszaság és ellentmondások mögött vélt törvényszerűségeket a tudomány feltárhassa. Hiába tiltakozott Condorcet a jelenség egyedi tulajdonságainak kiiktatása ellen, hiába *Pointcaré Wal-rashoz* intézett figyelmeztetése az önkényes feltételezések alkalmazása ellen, a fizika csábítása eluralja a közgazdaságtant [Rothschild 2001: 1 76–7; 320]. Így például az Arrow–Debreu általános equilibrium létezésének bizonyítására a szerzők 14 olyan feltételt fogalmaznak meg, amelyek közül egy sem rendelkezik empirikus bizonyítékkal, és ami közül 9 olyan, ami a létező világban nem is létezhet. Ez már nem a valóság leírása, hanem egy szimulált valóság matematikai eszközökkel történt felépítése. A gazdasági jelenségek látszólagos kuszasága és ellentmondása ugyanakkor egyáltalán nem látszólagos, hanem természetük lényege: nincs vegyértékük, amivel a gazdasági folyamatok egy másik eleméhez szükségszerűen kapcsolódhatnak. A módszer célja a gazdasági jelenség olyan értelmezésének lehetővé tétele, ami a jelenséget egy univerzális törvény partikuláris megnyilvánulásaként jeleníti meg. A jelenségek ugyanakkor különálló dolgok keverékei, amit csak akkor tudunk számszerűsíteni, amiből csak akkor tudunk olyan képeket és képleteket felrajzolni, mint pl. az „equilibrium” vagy a „marginális hasznosság”, ha azt egyneművé tesszük. Mivel ez lehetetlen, a valóságban nincs equilibrium, nincs tökéletes információ, és nincs marginális hasznosság. A gazdasági szereplő nem csak önző, és a döntések „racionalitását” nem a preferenciák lineáris sorba állítása határozza meg, hanem az értékalapú mérlegelés, ami szükségszerűen különálló elemeket mérlegel. Maga a racionalitás fogalma a közgazdaságtanban nincs viszonyban a fogalom se filozófiai, se mindennapi szóhasználati jelentésével.

Amennyiben a gazdasági jelenségek összemérhetetlenek, ha azok nem rendezhetők egy lineáris rendszerbe, hogyan hozunk gazdasági döntéseket? Hogyan, milyen összefüggéseknek köszönhetően zajlanak a gazdasági folyamatok? Ha a rendszer nem rendelkezik objektív törvényszerűségekkal, mi az, ami azt összetartja? Amennyiben a jelenségek nem kalapácsolhatók számszerűsíthető változókká, mitől, milyen értelemben lesz „értelmes” a döntés? A gazdasági folyamatok rendetlenségét és turbulenciáját egy sereg hatalmas terjedelmű, szerteágazó, írott és íratlan szokás és szabályozás övezi, ami a folyamatokban rejlő instabilitást hivatott megszelídíteni. A szabályozás a társadalmat összetartó értékrend része, annak specifi-

kus megnyilvánulása. Legitimizálja a gazdasági folyamatokat azzal, hogy felállítja a paramétereket, amelyek az egyedi és közösségi gazdasági tevékenységeket lehetővé teszik. Helyet ad azoknak az egyéni és közösségi döntéseknek, amelyek kifejezik a gazdasági szereplő értékítéletét, és tiltja azokat, amelyek azzal ellentétesek. A gazdasági folyamatok velejárokuszaságát, anarchiáját az értékítélet, és nem az „objektív” tények természete rendezi, tartja kordában. Tehát pont a marginalista közgazdaságtan által számúzott érték az, ami a rendszert összetartja. Az állítás, amely szerint egy adott gazdasági jelenség káros tulajdonsága ellenére legitim, mert valamiféle „objektív” törvényszerűség megnyilvánulása, alaptalan és tudománytalan, mert kivétel nélkül minden gazdasági jelenség értékalapú, kizárólag kulturális konstrukció, és mint olyan, létét az adott közösségi vagy egyéni gazdasági szereplő értékeinek köszönheti. Jellegzetességeit, rendszerességeit éppúgy, mint diszfunkcionalitásait nem egy, a természettudományoktól kölcsönvett törvényszerűségek kaptafájára fogalmazott rendszerben, hanem kulturális környezetének értékeiben lehet keresni. Semmiféle marginalista közgazdaságtan sem képes magyarázatot adni a korrupció jelenségére, még kevésbé felfedezni olyan gazdasági törvényszerűséget, ami azt kiiktatná. Nem képes magyarázattal szolgálni a szegények és gazdagok közötti különbségre, és nem képes előállni egy olyan törvényszerűséggel, ami azt csökkentené. Igaza volt tehát Arisztotelésznek, amikor a közgazdaságtant az erkölcstan – szélesebb értelemben az értéktan – részének tekintette. A közgazdaságtan tárgya pedig nem a korlátozott források allokációja, de még a vagyon eredete vagy felosztása sem, hanem a különemű elemek értékalapú mérlegelése, az értékeknek a mérlegeléshez szükséges felmérése.

IRODALOM

- Aquinói Szent Tamás: *Quaestiones disputatae de veritate 3; Prologue Arisztotelész Etika c. és Politika c. művéhez.*
- Arisztotelész (1971): *Nikomakhoszi Etika.* Budapest: Helikon
- Arisztotelész (1984): *Politika.* Budapest: Gondolat
- Feyerabend, P. (2010): *Against Method.* London: Verso
- Finlay, M. L. (1970): „Aristotle and Economic Analysis” *Past and Present* 47
- Foucault, M. (1966): *Les Mots et les Choses.* Párizs: Éditions Galimard
- Hausman, D. M. (1999): *The Inexact and Separate Science of Economics.* Cambridge: Cambridge University Press
- Heller, M. (Ed.) (1988): *Codeswitching: antropological and sociolinguistic perspectives.* Berlin, New York, Amsterdam: Mouton de Gruyter
- Henry, R. F. (1998): „Models and Approximations in Quantum Chemistry” In: Shanks, N. (szerk.) *Idealization IX; Idealization in Contemporary Physics.* Poznan Studies in the Philosophy of Science and the Humanities. Amsterdam: Rodopi.
- Hume, D. (1946): *A Treatise on Human Nature.* Oxford: Oxford University Press
- Kaldor, N. (1934): „A Classificatory Note on the Determinateness of Equilibrium” *Review of Economic Studies* 1 (122–36)

- Kaldor, N. (1972) „The irrelevance of Equilibrium Economics” *Economic Journal* 82(328)
- Keynes, J. M. (1938): *Collected Works of John Meynard Keynes* (Sir Roy Harrod-nak írt 1938 július 10-i levele)
- Marshall, A. (2009): *Principles of Economics* 8 ed. London: Cosimo
- Medawar, P. (1984): *Pluto’s Republic*. Oxford: Oxford University Press
- Meilke, S. (1995): *Aristotle’s Economic Thought*. Oxford: Clarendon Press
- Mill, J. S. (1967): *Collected Works*. Toronto: University of Toronto Press
- Nussbaum, M. (2012): „Tragedy and Human Capabilities: a Response to Vivian Walsh”. In: Putnam, H. és Walsh, V. (szerk.): *The End of Value-Free Economics*. London: Routledge
- Popper, K. (1992:11): *The Logic of Scientific Discovery*. Routledge
- Putnam, H. (2002): *The Collapse of the Fact/Value Dichotomy*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press
- Putnam, H. (2010): *Meaning and the Moral Sciences*. London: Routledge
- Putnam, H. (2012): „For Ethics and Economics without Dichotomies” In: Putnam, H. és Walsh, V. (Ed.): *The End of Value-Free Economics*. London: Routledge
- Ricardo, D. (1951): *The Works and Correspondence of David Ricardo*. Indianapolis: Liberty Fund
- Ricardo Malthushoz intézett levele, 1820, október 9.
- Robbins, L. (1932): *An Essay on the Nature and Significance of Economic Science*. London: Macmillan
- Robinson, J. (1951): „What is Capital?” In: *Collected Economic Papers*. New York: Augustus M. Kelly
- Rothschild, E. (2001): *Economic Sentiments*. Cambridge Mass: Harvard University Press
- Schumpeter, J. (1954): *History of Economic Analysis*. Oxford: Oxford University Press
- Sen, A. (1978): „On the labour theory of value: some methodological issues” *Cambridge Journal of Economics* 2(2): 175–190
- Smith, A. (1776): *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*. London
- Smith, A. (1976): *The Theory of Moral Sentiments*. Oxford: Clarendon Press
- Soudek, J. (1952): „An inquiry into the origins of economic analysis” *Proceedings of the American Philosophical Society* 96
- Winch, D. (1978): *Adam Smith’s Politics*. Cambridge: Cambridge University Press